

Natuur anno nu

In eeuwen is er niet zoveel ruimte voor natuur geweest als in het hedendaagse Europa. Die natuur kan bovendien een belangrijke bondgenoot zijn bij de sociaal-economische ontwikkeling van het continent. Maar dan moeten we wel een aantal gedateerde opvattingen over verstedelijking, landbouw en natuurbescherming achter ons durven laten. Nederland kan daarbij een rol spelen als gidsland.

— Wouter Helmer (directeur stichting Ark)

> ZOALS UIT HET VERHAAL VAN RABBINGE hier-voor blijkt, stelt de voortschrijdende ontwikkeling in de landbouw ons in staat om op een veel kleiner oppervlak en met veel lagere milieulasten de voedselvoorziening op orde te brengen. Zelfs als de wereldpopulatie nog zou groeien tot 9 miljard mensen, zijn veel marginale landbouwgebieden straks niet meer nodig voor de primaire productie.

Voor de natuur is het resultaat tweeledig. Aan de ene kant betekent concentratie van hightech landbouw in een kleiner gebied dat daar een dynamiek ontstaat die door weinig planten en dieren meer te volgen is. Ten opzichte van de huidige, toch ook al erg intensieve, landbouw is dat verlies echter marginaal. Het bodemleven en het milieu in bredere zin profiteren bovendien van de nieuwe productiemethoden, die veel minder bestrijdingsmiddelen en energie vragen en minder meststoffen in het milieu achterlaten.

Aan de andere kant leidt intensivering van de landbouw op een kleiner oppervlak tot ruimte voor nieuwe ontwikkelingen op de overige, vaak marginale, landbouwgronden. Het gaat in veel gevallen om oude cultuurlandschappen met een gevarieerde flora en fauna. Inspelend op de lage grondprijzen worden dit soort gebieden tegenwoordig vaak aangewezen voor bosbouwdoeleinden, windmolenparken of de teelt van biobrandstoffen. Los van de kosteneffectiviteit van deze maatregelen, gaat daarmee vaak een belangrijk deel van de landschappelijke waarde en biodiversiteit verloren. Zouden natuur en landschap als uitgangspunt worden

gekozen voor verdere ontwikkeling, dan ontstaat er een lonkend perspectief, waarover ik hieronder meer zal vertellen.

Verstedelijking en landvlucht

Naast de snelle ontwikkelingen in de landbouw is een daarmee samenhangend proces gaande dat grote gevolgen heeft voor de natuur: de wereldwijde urbanisatie en daarmee samenhangende landvlucht uit perifere gebieden. Binnen 35 jaar woont 75% van de wereldbevolking, 85% van de Europeanen en 95% van de Nederlanders in een stedelijke agglomeratie.

De stad trekt, meer dan ooit tevoren. Geholpen door moderne media, weten mensen in de hele wereld waar 'het' te doen is. Vooral jongeren laten het bestaan als herder of keuterboer graag voor wat het is, in ruil voor een toekomst in de stad of in een toeristische plaats langs de kust. Misschien nog meer dan het financiële perspectief is het de sociale druk, die ze doet besluiten om het leven tussen aardappels of geiten vaarwel te zeggen.

In een tempo van bijna een miljoen hectare per jaar wordt zo het platteland van Europa verlaten. Honderden spookdorpjes in de Karpaten, Pyreneeën of Baltische staten zijn het gevolg. Niet zelden worden eerst die gebieden verlaten, die het laatst in cultuur zijn gebracht, ten tijde van de industriële revolutie en voedselschaarste in de 19e eeuw. Met veel moeite, tussen stenen stapelmuurtjes gecultiveerde landjes en graasgronden raken in enkele decennia overwoekerd door struikgewas en jong bos. Als het daarvoor een overbegraasd landschap was, volgt soms

eerst nog even een opleving van de biodiversiteit, maar uiteindelijk leidt de overwoekering van het land tot het overleven van alleen die natuur, die zich in gesloten struikgewas of bos kan handhaven. Als daar tenminste niet van tijd tot tijd een vuurzee doorheen trekt. Want met name in Zuid-Europa zijn dergelijke dichtgroeide cultuurlandschappen extra gevoelig voor grootschalige branden.

Je zou kunnen zeggen dat, na miljoenen jaren co-evolutie van de Europese natuur met herbivoren en enkele duizenden jaren waarin een gedomesticeerde variant het landschap vormde, we nu voor het eerst op grote schaal landschappen zien ontstaan waaruit de wilde én de gedomesticeerde grazers zijn verdwenen. Met honderden miljoenen euro's aan maaisubsidies probeert de EU de openheid te behouden. Het zou meer voor de hand liggen om ruimte te geven aan natuurlijke processen, waaronder de terugkeer van natuurlijke grazers. Herbivorie leidt tot 'natuurlijke brandgangen', kost in principe niets, maar zorgt bovenal voor de ontwikkeling van een aantrekkelijk landschap en spectaculaire natuur, waarin ook carnivoren en aaseters een plek vinden. In combinatie met de nog vaak rijke cultuur, biedt dit een basis voor nieuwe plattelandseconomieën. Dit geldt in ieder geval voor een aantal van de meest aansprekende landschappen van Europa, zoals de Roemeense Karpaten, de Apennijnen of de Spaanse dehesa's.

Natuur als bodgenoot

Je kunt het niet echt landvlucht noemen, maar in de jaren tachtig en negentig voltrok zich in Nederland wel degelijk een aardverschuiving in het denken over landgebruik. Geholpen door drie zomers hoogwater, waarbij de maïs letterlijk naar Rotterdam spoelde, waren de uiterwaarden van de grote rivieren even wat minder in trek bij de zich al maar intensiverende landbouw. Tegelijkertijd lagen er in het riviereengebied opgaven op het gebied van waterbeheer, delfstoffenwinning en natuurbehoud. Dit bracht een groep heldere denkers ertoe het 'Plan Ooievaar' te schrijven. Zij stelden als eersten dat het aloude idee van de landbouw als schepper van natuurwaarden, niet langer houdbaar was. Het door veel natuurbeschermers krampachtig vastgehouden beeld van een kleinschalige landbouw rond 1900, strookte al lang niet meer met de realiteit. De toenemende dynamiek in de landbouw, gaat de meeste plant- en diersoorten simpelweg te snel. Tijd dus om beide functies te scheiden, in ieder geval op plekken waar meer voor de hand liggende combinaties te vinden zijn. Want dat die combinaties er zijn, blijkt in de jaren die volgen. Waterbeheerders zien het voordeel van natuurlijker overstromingsvlak-

foto Mark Hamblin / Wild Wonders of Europe

tes als maatregel tegen extreme waterstanden, zeker wanneer dit gecombineerd kan worden met maaiveldverlaging in de vorm van kleiafgravingen. Niet alleen steenfabrikanten, maar ook andere delfstofindustrieën veranderen hun productiemethoden ten gunste van natuurlijke landschappen na de winning. Het daardoor makkelijker verkrijgen van vergunningen speelt natuurlijk een rol, maar dankzij de nieuwe winmethoden zijn inmiddels wel vele duizenden hectaren nieuw natuurgebied ontstaan. Waterwinners realiseren zich dat een natuurlijk beheer van de brongebieden uiteindelijk goedkoper is dan zuivering van het grondwater van meststoffen of bestrijdingsmiddelen. En voor recreatie en woningbouw betekent een natuurlijke omgeving een directe plus in de omzetcijfers. En zo kunnen we nog wel even doorgaan: natuur in en rond de stad als klimaatbuffer, fijn stof filter of als preventieve gezondheidszorg. Het is met name de verandering van een agrarische naar een stedelijke samenleving, die het merendeel van de mensen anders naar de natuur laat kijken.

Nieuwe omgangsvormen

Als ik in een collegezaal met 100 studenten

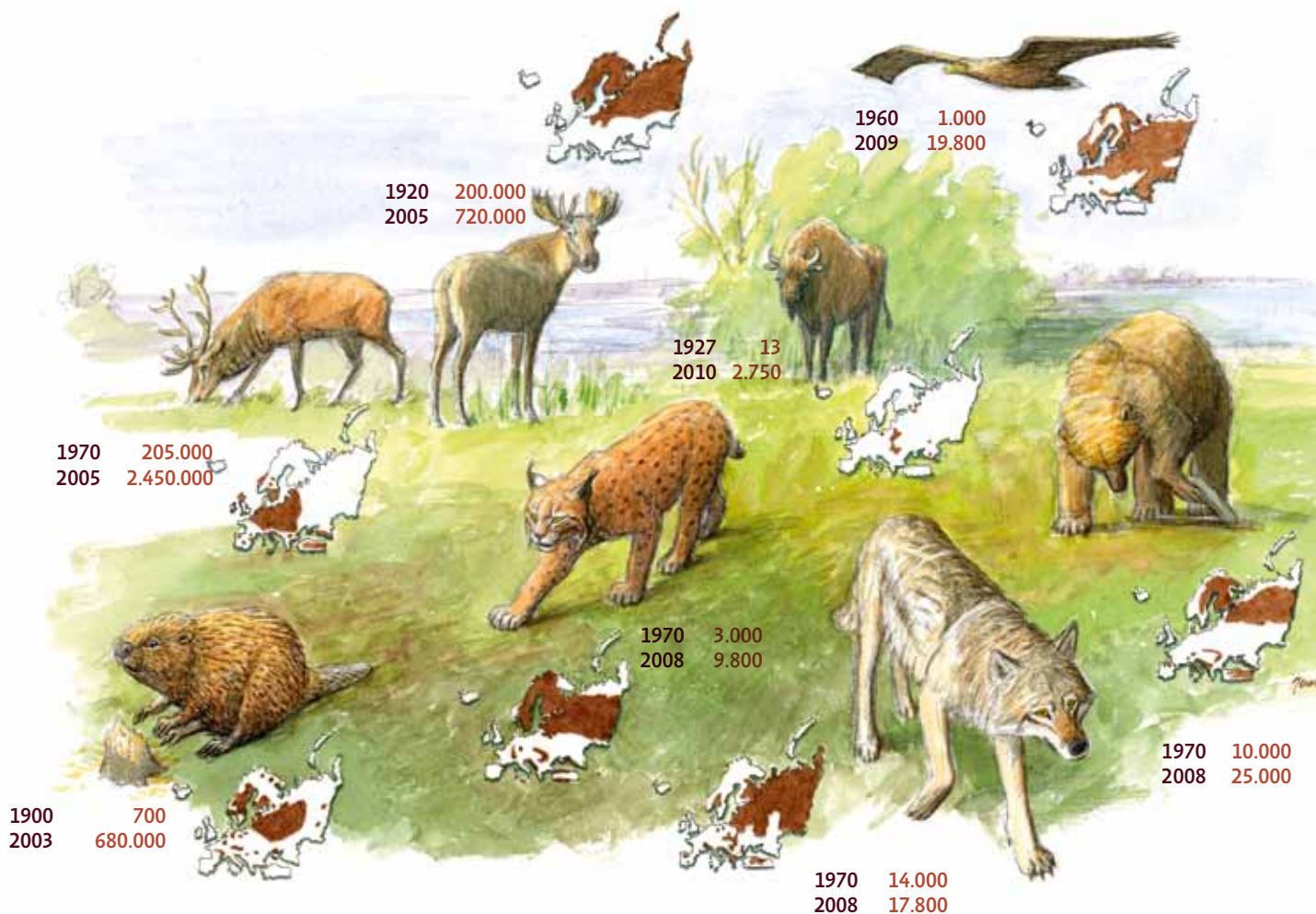
vraag wiens grootouders een boerderij hadden, steekt ca. 90% zijn of haar vinger op. Als het om de ouders gaat is dat nog zo'n 15-20% en als ik vraag wie straks zelf gaat boeren is dat er meestal niet meer dan 1.

Waar honderd jaar geleden nog bijna 80% van de bevolking direct of indirect afhankelijk was van de landbouw, gaat dat tegenwoordig nog maar om enkele procenten van de beroepsbevolking. Het niet meer dagelijks op iedere vierkante meter 'strijd' hoeven leveren met de natuur, leidt onherroepelijk tot andere omgangsvormen met die natuur. Afstandelijker, enigszins vervreemd, meer relaxed ook. Natuur wordt steeds meer het decor van ontspanning, buitensport, een weekendje uit. Gebruiks natuur vlakbij de stad, grootse landschappen met spectaculaire diersoorten daarbuiten. Jacht raakt naar de achtergrond, dierenbescherming komt ervoor in de plaats. Op zich leidt dat onherroepelijk tot nieuwe spanningen, zoals we nu al zien met de damherten in de Amsterdamse Waterleidingduinen, de vossen in Londen of de wilde zwijnen in Berlijn, maar het moge duidelijk zijn dat vooral veel diersoorten in staat zijn om snel te reageren op de veranderende omstandigheden.

Wildlife comeback

Wie had dat twintig jaar geleden kunnen denken: broedende zeearenden, grote zilverreigers, kraanvogels en oehoes in ons land. Florerende populaties van bevers, dassen, slechtvalken, boom- en steenmarters tot in het centrum van een aantal grote steden. Wilde zwijnen algemeen ten zuiden van de lijn Eindhoven-Enschede, wilde katten die het land binnenlopen en als klap op de vuurpijl de komst van de eerste wolf!

Terwijl er nog nooit zoveel mensen in Nederland hebben gewoond, blijkt ons land nog lang niet vol. Sterker, de wildlife comeback blijkt zich sneller in het dichtbevolkte Noordwest-Europa te voltrekken dan in de dunbevolkte bergstreken van Zuidoost-Europa. Dit bewijst eens te meer dat niet alleen het verbod op persistente pesticiden (van groot belang voor de opleving onder toppredatoren als roofvogels, vleermuizen en andere carnivoren!) van invloed is, maar ook de houding van mensen ten opzichte van natuur. De stedelijke samenleving in het westen, met een sterk gereguleerd jachtbeleid, betere handhaving op stroperij en vergiftigd aas en een overvloed aan eten in de stad, biedt veel dieren grotere overlevingskansen dan

Millingerwaard. Het avontuur van de natuur in de directe nabijheid van eeuwenoude steden, heiligdommen en cultuurlandschappen. Dat hebben ze in de VS niet.

elders in Europa, waar handhaving een stuk minder ontwikkeld is en stroperspraktijken aan de orde van de dag zijn.

Daarmee gooit een aantal regio's zijn eigen glazen in. Want anders dan in Nederland, hebben sommige verlaten streken in Zuid- en Oost Europa de potentie om uit te groeien tot het Yellowstone park of de Serengeti van dit continent. Stel je de oerwouden van de zuidelijke Karpaten voor, de uitgestrekte moerassen van de Donaudelta of de savannes van West-Spanje, maar dan met natuurlijke dichtheden aan kuddes wisenten, edelherten, wilde paarden en runderen. Met wolven, beren, lynxen en jakhalzen als topattracties. Wolken gieren boven een kadaver. Wilde rivieren als levensaders, als oases van waterleven, maar ook als drager van kano's en vloten. Het avontuur van de natuur in de directe nabijheid van eeuwenoude steden, heiligdommen en cultuurlandschappen. Dat hebben ze in de VS niet.

Landvlucht, of zo je wilt krimp, door veel traditionele denkers nog gezien als een sociaal-economische ramp, kan vanuit een andere invalshoek ook gezien worden als een geweldige kans voor een op natuur en landschap geschraagde economie als contramal van de stedelijke samenleving.

Natuur aan de macht

Veel van de hierboven genoemde gebieden zijn opgenomen in het Natura 2000 netwerk dat maar liefst 18% van het Europese landoppervlak

beslaat, maar waarvan het beheer nog niet voor 20% financieel gedekt is. Dat komt niet zozeer omdat het beheer van natuur zo veel geld kost. (Want hoeveel mensen heb je nodig om bos te zien groeien of om kuddes te zien grazen?) Het is vooral onze regelzucht die natuur duur maakt. In de Europese cultuur is het rentmeesterschap de natuurbeheerder met de paplepel ingegoten. De mens weet als plaatsvervangend schepper wat goed is voor de natuur, waar bos hoort en waar grasland, hoe dat beheerd dient te worden en hoeveel dat kost. Deze denkwijze is tot in het absurde doorgevoerd met de indeling in natuurdoeltypen. Het toelaten van spontane processen in rivieruiterwaarden, om maar eens een van de meest wilde varianten te noemen, was de afgelopen jaren terug te vinden onder de natuurdoeltypen kbn12.1, ri-2.1 of 2.5.a afhankelijk van welke systematiek je hanteerde, bevatte de watertypen 4.3.1 t/m 5.6.2, had betrekking op habitattypen als 3270, 6120, 91E0 of 91F0 en is bij voorkeur te realiseren met subsidiepakket Pp Grootchalige natuur (10A/B). Die bureaucratie, met bijbehorende controle en subsidiemechanismen, leidt tot een natuurbeheer dat zich nationaal en internationaal uit de markt prijst. Op meer subsidies mogen we en moeten we ook niet willen hopen. Beter is het daarom terug te keren naar de basis: de natuur zelf. Naar de natuurlijke processen die ten grondslag liggen aan de miljoenen jaren co-evolutie, die geleid hebben tot de Europese biodiversiteit. Slagen we erin die processen weer hun werk te laten doen, dan is dat de

beste garantie dat de bijbehorende natuurwaarden zonder al teveel kosten duurzaam in stand blijven. Dat hoeft niet ten koste te gaan van bestaande genetische reservaten. Laat die voorlopig vooral intact, maar op het moment dat die zo moeizaam beheerde soorten hun plek hebben teruggevonden in het natuurlijk systeem, wordt het tijd voor minder krampachtige omgangsvormen.

Daar is wel schaal voor nodig en een wat grotere afstand tot ons landbouw- en bosbouwkundig verleden. Zoals hierboven beschreven kan aan beide voorwaarden worden voldaan, in het moderne Europa in ieder geval meer dan in dat van onze (groot)ouders.

Nederland gidsland?

De tijd dat elke maatschappelijke verandering tot een verslechtering voor de natuur leidde, ligt al weer enkele decennia achter ons. Nederland was het eerste Europese land dat door de bottleneck van verstedelijking, landbouwin-tensivering en milieuverontreiniging ging en heeft daaruit zijn lessen geleerd. Met zo weinig resterende natuur was het overigens niet vreemd dat natuurbeschermers met de rug naar de samenleving gingen staan en zich verloren in natuurdoeltypen.

Maar interessant genoeg heeft die kaalslag ook geleid tot natuurbeschermingsconcepten, zoals de ecologische hoofdstructuur, de rol van natuurlijke processen - herbivorie in het bijzonder- en bondgenootschappen met maatschappelijke partners, waar mensen in rijker bedeelde natuurlandschappen niet zo snel op zouden komen, maar die wel van doorslaggevend belang zijn voor de toekomst van de Europese natuur. Grote delen van Europa staan nu voor de keuze om te blijven investeren in failliete landbouw-systemen of om volop in te zetten op de kansen die de moderne landbouw en verstedelijking bieden voor de Europese natuur als drager van nieuwe plattelandseconomieën. De in Nederland opgedane kennis en ervaring kan worden ingezet om andere regio's van dienst te zijn. Om vooral ook de kansen voor natuur en landschap te pakken, die het huidige tijdsgewricht biedt. Dit vraagt wel van ons dat we ook in eigen huis orde op zaken stellen, het robuuste natuurnetwerk afmaken, mede met het oog op andere maatschappelijke belangen, ons niet verliezen in natuurbureaucratie, alert blijven op chemische tijdbommen, natuur als een onlosmakelijk onderdeel van de moderne samenleving blijven zien en vooral ook genieten van de rijkdom die dat oplevert.<

Wouter Helmer, wouter.helmer@ark.eu